

SHASHMAQOM

Naimova Sabina Vahob qizi

Buxoro Davlat universiteti San 'atshunoslik fakulteti, Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası Vakal an'anaviy xonandaligi ta'lim yo'nalishi.

Annotatsiya: *Mazkur maqolada maqom o'zi nima? Shashmaqom nima? Shashmaqom qayerdan paydo bo'lgan? Shashmaqom qanday bo'limlardan iborat? Shashmaqomning cholg'u bo'limi. Shashmaqomning aytim bo'limi, kabi savollarga javob toppish mumkun.*

Kalit so'zlari: *Shashmaqom, Tasnif, Tarje', Muhammas, Saqil, Gardun, Mushkilot, cholg'u asar.*

Shoshmaqom Markaziy Osiyo asosan, o'zbek va tojik xalqlari musiqiy merosida markaziy o'rin tutgan maqomlar turkumidir. Parda, ohang, usul, shakl, uslub kabi vositalar bilan o'zaro uzviy bog'langan mumtoz kuy va ashulalar majmui hisoblanadi. U muayyan shart- sharoitlarda musiqiy folklor hamda kasbiy musiqa yo'nalishlarida orttirilgan ko'p asrlik ilmiy-ijodiy tajriba hamda izlanishlar natijasida yuzaga kelgan. Shashmaqom milliy hamda mintaqaviy mumtoz musiqa an'analarning tarixan uzun taraqqiyot jarayoni natijasida bir qator bastakorlar avlodi san'atining qomusiy mahsulidir.

O'rta asr Yaqin va O'rta Sharq xalqlari musiqa ilmida maqom, asosan, parda tuzilmalari tushunchasini hamda ularga mos holda yaratilgan kuy va ashulalarni ifodaladi. Maqomlar dastlabki davrda tarqoq shakllarda rivojlandi, 13-asrda esa Safiuddin al-Urmaviy ularni o'n ikki asosiy maqomdan iborat nazariy tizim shakliga keltirdi. 17-asrdan so'ng O'n ikki maqom tizimi inqirozga uchrab, uning negizida Sharq xalqlari orasida maqomlarning yangicha milliy va mahalliy shakllari vujudga kela boshladi. Xususan, 18-asrning o'rtalarida O'rta Osiyoning yirik madaniy markazlaridan biri Buxoro shahrida saroy sozanda, xonanda va bastakorlari ijodiy

ijrochilik faoliyatida shashmaqom uzil-kesil shakllanib, Buxoro maqomlari, Buxoro Shashmaqomi nomlarida ham yuritildi. O'zbek maqom turlaridan Xorazm maqomlari, Farg'ona-Toshkent maqom yo'llari, shuningdek, yovvoyi (erkin ko'rinishdagi) maqomlar, surnay, dutor yo'llari va boshqalar shashmaqom ta'sirida rivojlandi. O'tgan zamon bastakorligida keng qo'llanilgan amal, kor, naqsh, peshrav, savt, tarona, qavl kabi janrlarning noyob namunalari shashmaqom tarkibida bizgacha yetib keldi.

Shashmaqom Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq maqomlaridan tashkil topgan bo'lib, jami 250 dan ortiq har xil shakldagi kuy va ashula namunalardan iborat. Shu kunga qadar sozanda, hofiz va bastakorlar maqom yo'llarining ko'plab ijroviy talqinlarini kashf etdilar, ovoz, tanbur, surnay, dutor va boshqalar maqom yo'llarida bir qismli va turkumli asarlar ijod qildilar, ular asosida yangi kuy va ashulalar yaratgandilar.

Maqomlar sozanda va xonandalar tomonidan yakka va jo'rovoqlikda ijro etib kelingan. Xususan, Buxoro amirlari saroyida eng so'nggi davrda jo'rnavozlik asosan, 2 tanbur, 2 doira (doirachilar xonanda ham bo'lgan), afg'on rubobi, sato yoki qo'biz, imkonga ko'ra bo'lamon cholg'ularidan iborat bo'lgan. Maqom ijrochiligida tanbur yetakchi soz hisoblanadi. Chunki u torlarini maqom pardalariga moslab sozlashda va maqom yo'llarini mukammal yangratishda birmuncha qulayliklarga ega. Doira esa sozanda va xonandalarning shashmaqom qismlarini belgilangan usul negizida ijro etishlari uchun zarur vositalarda bo'lib xizmat qiladi.

Har bir maqomning bosh tovushqatori o'ziga xos va nisbatan barqaror bo'lib, turkumning to'liq musiqiy ijro jarayonida uning pardalarida ayrim o'zgarishlar ham sodir bo'lib turadi. Chunki shashmaqom shakllanishida maqomlar tarkibiga 12 maqomdan mazkur maqom pardalariga yaqin, kuy mavzui tabiatiga ohangdosh o'zga sho'ba va maqom yo'llari ham kiritilgan. Ularning lad, tonalligi asosiy maqom yo'llariga ba'zan mos kelmasligi ham mumkindir.

Shashmaqomni tashkil etgan maqomlarning har biri ikki — cholg'u mushkilot va ashula nasr yirik bo'limlaridan iborat. Cholg'u bo'limlarida bir xil nom bilan ataluvchi cholg'u qismlari mavjud bo'lib, ohanglari o'zlari mansub bo'lgan maqom

kuyiga xos, doira usullari esa bir xildir. Ulardan asosiylari Tasnif, Tarje, Gardun, Muxammas va Saqil deb ataladi. Bu qismlar maqom nomlariga qo'shib (mas, Tasnifi Buzruk, Tarjei Dugoh, Garduni Segoh kabi), ayrimlari esa bastakorlar nomi bilan birga (mas, Muxammasi Nasrullovi, Saqili Islimxon) ataladi. Ba'zi cholg'u qismlari alohida nomga ega (mas, Nag'mai Orazi Navo), Dugoh va Segohda esa maqom nomi bilan qo'shib aytiladi (mas, Peshravi Dugoh, Samoii Dugoh, Xafifi Segoh). Shashmaqomning cholg'u qismlari xona va bozgo'y kuy tuzilmalaridan tashkil topadi. Bunda muntazam ravishda o'zgaruvchi xonalarning rivojlanishi uchun qo'llanadigan peshrav uslubi alohida ahamiyat kasb etadi. Tasnif, Tarje, Nag'mai Oraz, Samoii, Xafifi kabi cholg'u qismlari bir-biriga o'xshash, kichik hajmli; Gardun va Peshrav birmuncha rivojlangan; Muxammas va Saqil yo'llari uzun va murakkab doira usullari negizida ijod etilgan. Shashmaqom cholg'u yo'llarining ichki tuzilishi murakkab bo'lsada, o'zining ravon ohangdorligi va rangbarangligi bilan shu maqom quy mavzulari bilan bevosita bog'liq hodisadir. Bu asarlar teran falsafiy va turfa lirik kayfiyatlarni ifodalaydi, tinglovchilardan esa eshitish ko'nikmalariga ega bo'lishni talab etadi.¹

Odatda, shashmaqom cholg'u qismlari birin ketin yaxlit tarzda ijro etilgandan so'ng uning „Nasr“ bo'limiga o'tiladi. Ashula qismlari ancha murakkab shakldagi sho'balar, ularning tarona yoki shoxobchalaridan iborat. Bular ham yaxlit turkum tarzida ijro etiladi. Shashmaqom ashula bo'limlari tuzilish jihatidan bir-biridan farqlanadigan ikki toifa sho'balar guruhidan tashkil topgan; birinchisiga Saraxbor, Talqin, Nasr deb nomlanuvchi sho'balar va yakuniy Ufar qismi, ikkinchisiga esa, asosan, Savt va Mo'g'ulcha nomli sho'balar va ularning shoxobchalari kiradi. Shashmaqomdagi nomdosh sho'balar (Saraxbori Buzruk, Saraxbori Navo va boshqalar)ning kuy-ohanglari turlicha bo'lsada, doira usuli va kuylariga bog'lab aytiladigan she'r vaznlari bir xildir. Sho'balarning ikkinchi guruhida Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufar deb nomlanadigan shoxobchalar mavjud va ular shu nomdagi o'ziga xos doira usullarida yangraydi. Shashmaqom sho'balarining

¹ Rajabov I., Maqomlar masalasiga doir, Toshkent, 1963.

rivojlanishida avj va namudlar alohida ahamiyat kasb etadi. Ular ashulaning yirik shakl olishi va mazmunan chuqurlashishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Namudlar maqom yo'llarida yakka avj yoki guruh tartibida erkin ishlatiladi. O'tmishda hofizlarning xohish va imkoniyatiga qarab namudlar soni bir sho'bada 4 tagacha) o'zgarib turgan.²

Shashmaqom ashula bo'limi sho'balari shaklan barkamol bo'lib, ichki tuzilmalar tarkibi turlicha bo'lishi mumkin. Mas, har bir sho'ba yo'li cholg'u muqaddimasi bilan boshlanadi. Keyin daromad nomli bosh xat ijro etiladi va o'rta pardalarda bayon etiluvchi miyonxat jumllariga o'tiladi. Urniga qarab dunasr tuzilmasida yuqori pardalar zabt etiladi. So'ngra sho'balarga xos avjda namudlar aytilib, ashula yo'li miyonxat orqali yoki usiz ulanib ketadigan furovard (tushirim) tuzilmasi bilan yakunlanadi. Ba'zi sho'balarning tuzilishi boshqacharoq bo'lishi ham mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, Isxoq Rajabovning «Maqomlar» kitobini o'zbek xalqi jahon xalqlari musiqa san'ati xazinasini yaratishda atoqli va buyuk farzandlari ijodi bilan munosib hissa qo'shganini chuqur ilmiy asosda isbotlagan yirik tadqiqot sifatida baholashimiz mumkin. Men ham ana shu xulosalar natijasida shashmaqom haqida batafsilroq yoritishga imkon qadar harakat qildim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rajabov I., Maqomlar masalasiga doir, Toshkent, 1963.
2. Ibrohimov O., Maqom va makon, Toshkent, 1996.
3. Matyoqubov O., Maqomot, Toshkent, 2004.
4. Rajabov, Ishoq; Yunusov, Ravshan; O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 2004.

² Rajabov, Ishoq; Yunusov, Ravshan; O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 2004.